

Наталія Вікторівна ТАРАН

аспірантка кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту,
Харківський національний технічний університет сільського господарства
імені Петра Василенка

E-mail: TaranPhd2017@khntusg.info

Ольга Миколаївна ГІРЖЕВА

кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової
діяльності, Харківський національний технічний університет сільського господарства
імені Петра Василенка

ORCID ID: 0000-0003-4548-3512

**СУЧАСНІ НАПРЯМКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНОЇ
ПРОДУКЦІЇ УКРАЇНИ**

Таран, Н.В. Сучасні напрямки забезпечення конкурентоспроможності аграрної продукції України / Наталія Вікторівна Таран, Ольга Миколаївна Гіржева // Український журнал прикладної економіки. – 2020. – Том 5. – № 2. – С. 243-250. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Конкурентоспроможність аграрних підприємств значною мірою залежить від темпів впровадження інновацій за всіма напрямками діяльності, тобто від введення нових, більш досконалих високопродуктивних машин і устаткування, прогресивних технологій та методів виробництва. Обмеженість ресурсів стримує можливості інноваційної діяльності та ставить завищені вимоги до визначення стратегічних завдань інноваційного розвитку з точки зору реальної ринкової ситуації та фінансового стану підприємств.

Мета. Метою статті є аналіз сучасного стану інноваційної діяльності в аграрній сфері економіки та розробка її шляхів удосконалення в контексті підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств.

Результати. Встановлено, що проблема інноваційної модернізації економіки є багатогранною й має багато рівнів. Поряд з масштабними питаннями формування загальнонаціональної інноваційної системи стоїть не менш важливе питання активізації і забезпечення ефективного управління інноваційною діяльністю на рівні підприємств. Доведено, що техніко-технологічний рівень аграрних підприємств і їх інноваційний потенціал, що характеризуються показниками зношеності основних засобів та негативною динамікою їх вартості, залишаються низькими. Одним із напрямів переорієнтації на інноваційну модель розвитку суб'єктів аграрного виробництва є реструктуризація галузі, кластеризація та перехід на великотоварне виробництво. Серед пріоритетів інновацій асортиментного напрямку в аграрній сфері виділено: розробку і виробництво екологічно чистих продуктів і виробництво функціональних продуктів із врахуванням сучасних медико-біологічних вимог для покращення структури харчування населення. Доведено, що слабкий рівень розвитку менеджменту проявляється в обмеженій здатності розробляти власні нововведення і засвоювати зовнішні інновації. Це пояснюється тим, що в структурі трудового потенціалу аграрних підприємств переважають фахівці середньої та низької кваліфікації.

Висновки. Основним напрямом інноваційної діяльності є розробка та впровадження виробничих і технологічних інноваційних рішень, хоча потенціал комерційних, маркетингових і управлінських рішень є значним, проте, незадіяним за сучасних умов.

Важливе значення має застосування комплексу заходів із підтримки інноваційної складової ресурсного потенціалу – пільгового оподаткування, кредитування, державно-приватного партнерства, бюджетної підтримки. При високій і наростаючій конкуренції та обмеженості ресурсів для українських аграрних підприємств головними засобами підвищення ефективності діяльності та конкурентоспроможності стає реалізація інновацій у напрямку оновлення основних фондів і ефективного їх використання.

Ключові слова: інновації, конкурентоспроможність, новітні технології, інноваційна модель розвитку, аграрні підприємства.

Nataliia V. TARAN

graduate student of the Department of Organization of Production, Business and Management, Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture

Olha HIRZHEVA

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of entrepreneurship, trade and exchange activities

Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture

MODERN DIRECTIONS OF ENSURING THE COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL PRODUCTS OF UKRAINE

Abstract

Introduction. *The competitiveness of agricultural enterprises largely depends on the pace of innovation in all areas of activity, i.e. the introduction of new, advanced high-performance machinery and equipment, advanced technologies and production methods. Limited resources constrain the possibility of innovation and places excessive demands on the definition of strategic objectives of innovative development in terms of the real market situation and the financial condition of the enterprise.*

The purpose. *The purpose of the article is to analyze the current state of innovation in the agricultural sector of the economy and develop its ways to improve in the context of increasing the competitiveness of agricultural enterprises.*

Results. *It is established that the problems of innovative modernization of the economy are multifaceted and have many levels. Along with large-scale issues of formation of the national innovation system there is no less important issue of activation and ensuring effective management of innovation at the enterprise level. It is proved that the technical and technological level of agricultural enterprises and their innovation potential, characterized by indicators of depreciation of fixed assets and the dynamics of their value, remain low.*

One of the directions of reorientation to the innovative model of subjects' development of agricultural production is the restructuring of the industry, clustering and the transition to wholesale production. Among the priorities of innovation of the assortment direction in the agricultural sphere are: development and production of environmentally friendly products and production of functional goods taking into account modern medical and biological requirements to improve the nutrition structure of the population. It is proved that the weak level of management development is manifested in the limited ability to develop their own innovations and absorb external innovations. This is due to the fact that the structure of labor potential of agricultural enterprises is dominated by specialists of medium and low qualifications.

Conclusions. *The main areas of innovation are the development and implementation of production and technological innovation solutions, although the potential of commercial marketing and management solutions is significant, however, untapped in modern conditions. It is important to apply a set of measures to support the innovative component of resource potential – preferential taxation, lending, public-private partnership, budget support. With high and growing competition and limited resources for Ukrainian agricultural enterprises, the main*

means of improving efficiency and competitiveness is the implementation of innovations in the direction of renewal of fixed assets and their efficient use.

Key words: *innovations, competitiveness, latest technologies, innovative development model, agricultural enterprises.*

JEL classification: M11; O31

Вступ

Стабілізація розвитку вітчизняних суб'єктів аграрного бізнесу є об'єктивним викликом, пов'язаним з їх значенням для формування та реалізації потенціалу національної економічної системи, зростанням ролі аграрних товаровиробників, як представників однієї з ключових бюджетоутворюючих галузей економіки, необхідністю гарантованого та результативного вирішення проблем продовольчої та економічної безпеки держави. Їх конкурентоспроможність та ефективність діяльності значною мірою залежить від темпів впровадження інновацій за всіма напрямками діяльності, тобто від введення нових, більш досконалих високопродуктивних машин і устаткування, прогресивних технологій та методів виробництва. Обмеженість ресурсів стримує можливості інноваційної діяльності та ставить завищені вимоги до визначення стратегічних завдань інноваційного розвитку з точки зору реальної ринкової ситуації та фінансового стану підприємств.

Проблеми щодо ролі інновацій у розвитку національної економіки та їх вплив на підвищення конкурентоспроможності підприємств є об'єктом дослідження багатьох учених, серед них можна згадати як видатних постатей в історії економічної думки, так і сучасних вчених-економістів: В. Амбросов, Б. Буркинський, О. Виноградова, А. Дагаєв, О. Дацій, П. Друкер, Б. Йонсон, Дж. Кейнс, О. Кузьмін, В. Геєць, К. Маркс, А. Маршалл, В. Онегіна, М. Портер, А. Поручник, К. Прахалад, Е. Райнерт, П. Самуельсон, М. Туган-Барановський, І. Фішер, В. Хартман, М. Чумаченко, К. Штальман, Й. Шумпетер. Втім, у цій проблематиці залишається багато невирішених завдань як практичного, так і теоретичного характеру, що зумовлює потребу в проведенні додаткових наукових пошуків.

Мета дослідження

Метою статті є аналіз сучасного стану інноваційної діяльності в аграрній сфері економіки та розробка її шляхів удосконалення в контексті підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження

На сучасному етапі всі аспекти економічного зростання і соціальні досягнення людства тісно пов'язані з науково-технічним прогресом, що ґрунтується на пізнанні природи і суспільства, застосуванні законів їх розвитку у виробництві. Науково-технічний прогрес – складне і багатогранне поняття, зміст якого можна визначити як постійний процес створення нових і вдосконалення існуючих знарядь і предметів праці, технологій виробництва, його організації й управління з метою досягнення більшого економічного і соціального ефекту. В свою чергу, під інноваційним процесом слід розуміти не лише впровадження інновацій у виробництво, а й сукупність здійснених у просторі і часі якісно нових змін, які носять назву процесів впровадження нової техніки. Тобто, по суті, це впровадження результатів наукових досліджень, що реалізуються вперше, результати прикладних розробок, які вміщують винаходи та інші наукові досягнення, нові або вдосконалені процеси виробництва, способи організації виробництва і праці, що забезпечують підвищення техніко-економічних показників виробництва або вирішення соціальних та інших завдань його розвитку.

Сучасна економіка характеризується швидким розвитком, особливим акцентом в якому є інноваційний тип, що базується на глибоких і конкретних знаннях. Її основу складають всі види інтелектуальних ресурсів – інтелектуальний капітал, наука, трансфер результатів інтелектуальної діяльності у виробництво (табл. 1).

В умовах України для підвищення ефективності використання наукових розробок, активізації інноваційних процесів на підприємствах необхідна розробка заходів щодо стимулювання цих процесів. Незважаючи на те, що Україною задекларовано інноваційну модель розвитку економіки, її суб'єкти входять у світовий ринок з неоптимальною структурою видів економічної діяльності і структурою капіталу, з високою часткою морально і фізично застарілих потужностей, неефективних і енергоємних виробництв.

Таблиця 1. Наукові кадри та кількість організацій

Рік	Кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки	Чисельність науковців, осіб
2010	1303	182484
2011	1255	175330
2012	1208	164340
2013	1143	155386
2014	999	136123
2015	978	122504
2016	972	97912
2017	963	94274
2018	950	88128
2019	950	79262

** Розраховано автором за даними [8]*

Проблема інноваційної модернізації багатогранна й має багато рівнів. Поряд з масштабними питаннями формування загально-національної інноваційної системи актуальними є й питання активізації й забезпечення ефективного управління інноваційною діяльністю на рівні підприємств. При високій і наростаючій конкуренції й обмеженості ресурсів для українських аграрних підприємств головними засобами підвищення ефективності діяльності й конкурентоспроможності стає реалізація інновацій в напрямі оновлення основних фондів та ефективного їх використання. При цьому висувуються на перший план питання адекватного й надійного виміру результатів і витрат в інноваційній сфері, оптимального використання ресурсів, погодженого перспективного й поточного планування інноваційної діяльності.

Сьогодні інноваційна діяльність підприємств спрямована у бік інноваційної продукції та засобів виробництва, що належать до процесних виробничих інновацій. У 2017 р. в цьому напрямку витрачалось 89,6 % загальних витрат інноваційної діяльності підприємств, що дозволило істотно збільшити технологічний рівень підприємств за рахунок придбання основних засобів. Проте, техніко-технологічний рівень аграрних підприємств та їх інноваційний потенціал, що характеризуються показниками зношеності основних засобів та динамікою їх вартості, залишаються низькими. Не зважаючи на економічні складнощі, згідно звітних даних, щороку введення в дію основних засобів оцінюється в 17-20% від їх загальної вартості, вибуття – 4-6%, тобто чистий приріст в межах 11-15%. Унаслідок цього продовжує залишатися високою частка фізично зношеного і морально застарілого основного капіталу, який до того ж виводиться із експлуатації недостатніми темпами [6].

Наведені аналітичні дані свідчать про посилення невідповідності в техніко-технологічному рівні виробництва між аграрними підприємствами, які проводять модернізацію технологій виробництва бази з урахуванням зарубіжного інноваційного досвіду та які виживають на застарілому технічному стані виробничих потужностей та

намагаються використовувати залишковий потенціал несучасної техніки та обладнання.

Одним із напрямів переорієнтації на інноваційну модель розвитку суб'єктів аграрного виробництва є реструктуризація галузі, кластеризацію та перехід на великотоварне виробництво. Механізми кластеризації галузі вбачаються доцільними багатьма економістами в різних галузях. Технологічний розвиток суб'єктів агропромислового виробництва характеризується насамперед впровадженням прогресивних технологічних процесів. Проте в абсолютних цифрах це такі мізерні значення, що за показником технологічної готовності відкидають Україну до групи країн, які ніколи не мали власного системоутворювального науково-технічного потенціалу. Така сама закономірність спостерігається і стосовно кількості маловідходних, ресурсозберігаючих та безвідходних технологій.

На аграрних підприємствах рівень впровадження прогресивних технологій є дуже низьким. Майже 45 % підприємств застосовують технології, вік яких складає до 10 років, 37 % – від 11 до 30 років, майже 6 % підприємств не визначили вік технологій свого виробництва.

Негативна динаміка показників наукової активності за видами економічної діяльності надано у табл. 1

Таблиця 2. Показники наукової активності за видами економічної діяльності

Сфера діяльності	Кількість організацій			Кількість працівників		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019
Усього	963	950	950	94274	88128	79262
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	14	15	7	314	332	106
Переробна промисловість	50	46	19	4949	4560	3345
Будівництво	1	1	1	–	–	–
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	3	2	1	–	–	–
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	–	1	1	–	–	–
Інформація та телекомунікації	3	1	1	–	–	–
Операції з нерухомим майном	12	11	11	244	225	176
Професійна, наукова та технічна діяльність	687	687	773	68498	58089	55651
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1	1	1	–	–	–
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	2	2	–	–	–	–
Освіта	152	146	134	18034	16352	13810
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	16	16	1	872	891	–
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	22	21	–	994	1044	–

**Розраховано автором за даними [8]*

Інвестиційна складова ресурсного потенціалу аграрних підприємств повинна кількісно та якісно зростати. Це зростання слід розглядати як гарантію продовольчої та важливий чинник економічної безпеки держави. Водночас вона має повною мірою відповідати сучасним вимогам ведення виробництва і бути цілісно та структурно збалансованою. Просте відтворення існуючої технологічної бази не зможе забезпечити Україні довгострокового економічного зростання галузі. Основою подальшого розвитку суб'єктів аграрного виробництва мають стати дії щодо технологічного оновлення та

структурної перебудови виробництва. Необхідно позбутися відсталості технічної бази, збільшивши інвестиції у власне технічне переозброєння. Це дозволить розширити внутрішній ринок та допомогти галузі поліпшити своє фінансове положення. Незважаючи на те, що впровадження інновацій вважається одним із способів удосконалення структури виробництва, підтримки високих темпів розвитку й рівня прибутковості, вони не стали засобом підвищення конкурентоспроможності.

Ще однією з важливих причин економічних проблем аграрних підприємств та підприємств з переробки сільськогосподарської сировини є слабкий рівень розвитку менеджменту, що проявляється в обмеженій здатності розробляти власні нововведення і засвоювати зовнішні інновації. Частково це пояснюється тим, що в структурі трудового потенціалу аграрних підприємств регіону мають перевагу фахівці середньої та низької кваліфікації (табл. 3).

Таблиця 3. Розподіл найманих працівників аграрних підприємств Харківської області за рівнем освіти

Кількість штатних працівників		У тому числі мають вищу освіту за освітніми рівнями							
		Неповна та базова вища				Повна вища			
		всього осіб		% до облікової кількості штатних працівників		всього осіб		% до облікової кількості штатних працівників	
2010	2017	2010	2017	2010	2017	2010	2017	2010	2017
9780	9594	2314	2004	23,6	21,4	1640	1681	16,8	18,0

**Розраховано автором за даними [8]*

Аналізуючи дані таблиці 3 можна побачити, що загальна кількість працівників аграрних підприємств з повною або неповною вищою освітою становить лише 40,4% у 2010 р. і 38,4% у 2017 р., решта – працівники зі середньою спеціальною, повною або неповною середньою освітою. Така тенденція негативно впливає на впровадження інноваційних технологій на аграрних підприємствах регіону, оскільки вітчизняні заклади освіти I-II рівнів акредитації, в більшості своїй, не мають матеріальної можливості готувати висококваліфікованих працівників, які б відповідали високим стандартам міжнародної освіти, що враховують поведінку національних економік в умовах стрімкого розвитку науково-технічного прогресу.

На жаль, за роки реформ був втрачений цілий клас кваліфікованих фахівців, які б забезпечували використання у виробничих процесах сучасних технологій, досягнень науково-технічного прогресу. Зруйнована, за останні 25 років, система професійної технічної освіти не в змозі підготувати кадри необхідного рівня. Технології та обладнання, що використовуються для підготовки кадрів, давно застаріли та практично не застосовуються на сучасних аграрних підприємствах. Крім того, дуже сильно постраждав інститут кадрового резерву, при якому робітник-початківець мав можливість освоювати тонкощі професії під пильним керівництвом досвідченого майстра.

В активізації інноваційних процесів основне значення повинно належати приватному бізнесу та державі, тому що це вимагає значних ресурсів і, найчастіше, поєднано з ризиками. Складовими елементами інноваційної діяльності на аграрних підприємствах є фундаментальні та прикладні дослідження, доведення їх результатів до науково-технічних розробок, подальшого освоєння і поширення. В той же час інвестиційно-інноваційна політика держави повинна бути скоординована на:

- визначення пріоритетів для аграрних підприємств в інноваційній сфері;
- підтримку і розвиток науково-технічного та інноваційного потенціалу;
- забезпечення формування джерел фінансування та інвестування інноваційної діяльності, у тому числі на основі комерціалізації науки;

-
- використання різних видів та засобів стимулювання інноваційної діяльності;
 - стратегічне планування та регулювання процесів впровадження у виробництво закінчених розробок.

Серед пріоритетів інновацій асортиментного напрямку в аграрній сфері економіки: розробка і виробництво екологічно чистих продуктів; виробництво функціональних продуктів із врахуванням сучасних медико-біологічних вимог для покращення структури харчування населення. З цією метою на національному і регіональному рівнях передбачається:

- тарифне і нетарифне регулювання експортно-імпортних операцій постачання продовольчих товарів і сільськогосподарської продукції;
- квотування і ліцензування (за необхідності) закупівель окремих видів сировини і продуктів харчування за імпортом;
- створення спеціальних митних режимів для певних видів продукції та обладнання;
- стимулювання інтеграційних і коопераційних зв'язків із зарубіжними партнерами на основі міждержавних угод про економічну і науково-технічну співпрацю;
- розширення експортної інфраструктури та продовольчого експорту в цілому.

Поряд з масштабними питаннями формування загально-національної інноваційної системи актуальними є й питання активізації й забезпечення ефективного управління інноваційною діяльністю на рівні підприємств. При високій і наростаючій конкуренції й обмеженості ресурсів для українських аграрних підприємств головними засобами підвищення ефективності діяльності й конкурентоспроможності стає реалізація інновацій в напрямі оновлення основних фондів та ефективного їх використання. При цьому висуваються на перший план питання адекватного й надійного виміру результатів і витрат в інноваційній сфері, оптимального використання ресурсів, погодженого перспективного й поточного планування інноваційної діяльності.

Висновки та перспективи подальших розвідок

У структурі ресурсного потенціалу конкурентоспроможності аграрних підприємств провідне місце належить інноваціям. Проте їх впровадження часто стримується недостатнім обсягом інвестицій, особливо зовнішніх та на рівні малих і середніх аграрних підприємств. Аграрні підприємства зацікавлені в отриманні прямих інвестицій, шукають співробітництва для забезпечення виробництва новими технологіями та досвідом менеджменту. При цьому основним напрямом інноваційної діяльності є розробка та впровадження виробничих та технологічних інноваційних рішень, хоча потенціал комерційних, маркетингових та управлінських рішень є значним, проте, незадіяним за сучасних умов. Тому важливе значення має застосування комплексу заходів з підтримки інноваційної складової ресурсного потенціалу – пільгового оподаткування, кредитування, державно-приватного партнерства, бюджетної підтримки. При високій і наростаючій конкуренції й обмеженості ресурсів для українських аграрних підприємств головними засобами підвищення ефективності діяльності й конкурентоспроможності стає реалізація інновацій в напрямі оновлення основних фондів та ефективного їх використання. При цьому висуваються на перший план питання адекватного й надійного виміру результатів і витрат в інноваційній сфері, оптимального використання ресурсів, погодженого перспективного й поточного планування інноваційної діяльності.

Список літератури

1. Боліла С.Ю., Федорова Т.В., Мілюський В.І. Підвищення конкурентоспроможності сільського господарства України на основі інноваційних факторів. URL: http://www.rusnauka.com/34_NIEK_2010/Economics/75187.doc.htm.

-
2. Березіна Л.М. Інноваційна політика підприємств: тактичні та стратегічні аспекти. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2013. № 4. 132 с.
 3. Донець О.І. Інновація та її особливості в аграрному секторі економіки України. *Економічний аналіз*. 2013. № 12 (1). С. 92-97.
 4. Мазнев Г.Є. Інноваційна діяльність як фактор підвищення ефективності агровиробництва. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2016. №2. С. 36-47.
 5. Накісько О. В., Руденко С. В. Державна підтримка агропромислового комплексу в контексті інноваційно-інвестиційного відтворення. *Вісник ХНТКСГ*. Харків: ХНТУСГ 2015. Вип. 161. С. 239-245.
 6. Пивовар П. В., Шлапак М.А. Техніко-технологічне забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств на засадах асоціативної взаємодії: методичний підхід. *Проблеми економіки*. 2017. № 4. С. 311-318.
 7. Руденко С.В. Виробничий потенціал аграрного підприємства: економічна сутність та роль у формуванні економічного потенціалу. *Вісник ХНТУСГ : Економічні науки*. Харків: ХНТУСГ. 2016. Вип. 172. С. 175-181.
 8. Сайт Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
 9. Сітковська А.О. Інноваційна спрямованість підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств. *Інноваційна економіка*. 2016. № 3-4 (62). С. 57-60.

References

1. Bolila, S.Yu. Fedorova, T. V. and Miliuskyi V. I. (2010). «Increasing the agriculture competitiveness in Ukraine based on innovation factors», available at: http://www.rusnauka.com/34_NIEK_2010/Economics/75187.doc.htm.
2. Berezina, L. M. (2013). «Innovation policy of enterprises: tactful and strategic aspects». *Marketing i menedzhment innovatsij*. no. 4. 132 p.
3. Donets', O. I. (2013). «The essence of economical category «innovation» and its characteristics in the agricultural sector of economy of Ukraine». *Ekonomichnyj analiz*. No 12 (1). pp. 92-97.
4. Mazniev, H. Ye. (2016). «Innovative activities as a factor improving the efficiency of agricultural production». *Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky*, no. 2, pp. 36-47.
5. Nakis'ko, O. V., Rudenko, S. V. (2015). «State support of agriculture in the context of innovative investment reproduction». *Visnyk KhNTKSH. Kharkiv : KhNTUSH*. Issue 161. pp. 239-245.
6. Pyvovar, P. V., Shlapak, M. A. (2017). «Technical and technological support of agricultural enterprises on the basis of association interaction: a methodical approach». *Problemy ekonomiky*. no. 4. pp. 311-318.
7. Rudenko, S.V. (2016). «The production potential of the agricultural enterprises: economic nature and role in shaping the economic potential». *Visnyk KhNTUSH*. Issue 172. pp. 175-181.
8. Statistics Service of Ukraine. Official web-site. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Sitkovs'ka, A.O. (2016). «Innovative orientation for increasing competitiveness of agricultural enterprises». *Innovatsijna ekonomika*. no. 3-4 (62). pp. 57-60.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2020 р.